

## ŞİA'NIN DÖRT MUTEBER RİCÂL KİTABI

Abdullah KARAHAN\*

### ÖZET

Şîa'nın "Kütüb-i Erbaa Ricâliyye"sini yani ricâl ilminde en muteber kabul ettikleri dört eseri tanıtmayı amaçlayan bu makale, Şîa'nın ricâl ilmine bakışlarını anlamaya bir basamak oluşturmak düşüncesiyle kaleme alınmıştır. Söz konusu dört eserin müellifleri, muhtevaları, temel özellikleri, cerh ve ta'dîl ilmi açısından değerleri ve Sünnî ricâl kitaplarıyla ilişkileri makalede irdelenmeye çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Cerh ve Ta'dîl, Hadis Ricâli, Şîa, Kütüb-i Erbaa, Keşşî, Necâşî, Ebû Ca'fer et-Tûsî

### THE FOUR MOST FAMOUS AND RELIABLE WORKS OF SHIITE ISLAM ON THE SCIENCE OF AL-RIJAL

**Abstract:** This article aims to introduce the four most famous works of Shiite Islam on the science of al-rijâl, i.e. Kutub al-Arbaa al-Rijâliyya. It anticipates clarifying the Shiite view of the science of al-rijâl. It examines the authors, contents, characteristics of these four books, their value from the angle of the science of al-jarh wa al-ta'dil, and their relations of the Sunnite books of al-rijâl.

**Key words:** al-Jarh wa al-ta'dil, Rijal al-Hadith, Shiite, Kutub al-Arbaa, al-Kashshi, al-Najashi, Abu Ja'far al-Tusi

### GİRİŞ

İslâm tarihinde ortaya çıkan anlayış biçimleri içinde, Ehl-i Sünnet'ten sonra en büyük mezhep olan Şîa'nın, Sünnî âlemde yeterince tanınmadığı bilinen bir gerçektir. Hâlbuki İslâm dinini iyi anlayabilmek için bünyesinde ortaya çıkmış olan değişik düşünce ekollerini her açıdan tanımak zorunludur. Diğer mezhepler görmezden gelinerek yahut yokmuş gibi davranarak İslâm ne daha iyi anlaşılabilir ne de ihtilaf noktaları ortadan kalkar. Bu nedenle geçmişte ihmal edilen bu alana gerekli önem verilmeli ve başta dinî ilimler olmak üzere her disiplin kendi zaviyesinden Şîa mezhebine yönelik çalışmalar yapmalıdır.

Ülkemizde hadisçilerin Şîa'ya yönelik yaptıkları çalışmalar oldukça azdır. İlk olarak Cemal Sofuoğlu "*Şîa'nın Hadis Anlayışı*" başlıklı bir doktora tezi hazır-

\* Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. akarahan@uludag.edu.tr

layarak bu alana dikkat çekmiştir.<sup>1</sup> Sofuoğlu doçentlik çalışmasını da bu alanda yaparak konuya katkıda bulunmuştur. Çalışma "*Hadis Tenkidi Yönünden el-Kâfi Üzerine Bir Deneme*" başlığını taşımaktadır.<sup>2</sup> Sofuoğlu'ndan sonra durgunluk yaşayan bu alandaki araştırmaların son on yılda nisbî bir artış göstermesi sevindiricidir. Son zamanlarda Şîa üzerine hadisçilerin yaptığı araştırmalardan bazıları şunlardır: Cahit Kutlu tarafından kaleme alınan "*Şîa'nın Hadis Vaz'ındaki Rolü*"<sup>3</sup> konulu araştırma, Ahmet Bedir'in, "*İsnâ'aşeriye Şîası ve Hadis Usûlü*",<sup>4</sup> Ali Osman Ateş'in, "*Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın Delil Aldığı Bazı Hadisler*",<sup>5</sup> Abdullah Ünalın "*Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın İmamette Dayandığı Hadisler*"<sup>6</sup> ve Necmettin Oğur'un "*Şîa'da Ricâl İlminin Gelişimi ve Bu Alanda Yapılan Çalışmalar*"<sup>7</sup> başlıklı çalışmalarıdır. Bunlara bir de mezhepler tarihçisi olan Mazlum Uyar'ın "*İmâmiyye Şîası'nda Ahbârîlik*"<sup>8</sup> isimli çalışması ilave edilebilir. Zira çalışmada işlenen konu Şîa'nın hadise bakışıdır.

Şîa'nın hadise bakışını ve hadis ilmi açısından konumunu belirleyebilmek açısından bu araştırmaların faydası tartışılmaz; ancak henüz çok yetersiz olduğu da bir gerçektir. Dolayısıyla bu alanda daha birçok çalışmaya ihtiyaç vardır. Şîa'nın "Kütüb-i Erbaa Ricâliyye"sini yani ricâl ilminde en muteber kabul ettikleri dört eseri tanıtmayı amaçlayan bu makale, bu araştırmalara bir katkı yapmak ve Şîa'nın ricâl ilmine bakışlarını anlamaya bir basamak oluşturmak düşüncesiyle kaleme alınmıştır. Söz konusu dört eserin müellifleri, muhtevaları, temel özellikleri, cerh ve ta'dîl ilmi açısından değerleri ve Sünnî ricâl kitaplarıyla ilişkileri makalede irdelenmeye çalışılmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi Şîa'da ricâl ilminin tarihî gelişimini konu alan bir çalışma Necmettin Oğur tarafından kaleme alınmıştır. Gayet güzel hazırlanmış olan bu araştırma tarih boyunca Şîa'da bu alanda yapılan önemli eserleri genel hatlarıyla tanıtmayı hedeflemiştir. Bundan sonra yapılması gereken daha da özele inerek Şîilerin ricâl kitapları üzerine nokta çalışmalarının yapılmasıdır. Bu makale yapılması beklenen nokta çalışmalara mütevazı bir başlangıç teşebbüsüdür.

<sup>1</sup> Cemal Sofuoğlu, *Şîa'nın Hadis Anlayışı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1977.

<sup>2</sup> Cemal Sofuoğlu, *Hadis Tenkidi Yönünden el-Kâfi Üzerine Bir Deneme*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1982.

<sup>3</sup> Cahit Kutlu, *Şîa'nın Hadis Vaz'ındaki Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995.

<sup>4</sup> Ahmet Bedir, *İsnâ'aşeriyye Şîası ve Hadis Usûlü*, Yüksek Lisans Tezi, Harran Ün. Sos. Bil. Ens., Şanlıurfa 1995.

<sup>5</sup> Ali Osman Ateş, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın Delil Aldığı Bazı Hadisler*, Beyan Yay., İstanbul 1996.

<sup>6</sup> Abdullah Ünalın, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın İmamette Dayandığı Hadisler*, Doktora Tezi, Harran Ün. Sos. Bil. Ens., Şanlıurfa 1998.

<sup>7</sup> Necmettin Oğur, *Şîa'da Ricâl İlminin Gelişimi ve Bu Alanda Yapılan Çalışmalar*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ün. Sos. Bil. Ens., İstanbul 2002.

<sup>8</sup> Mazlum Uyar, *İmâmiyye Şîası'nda Ahbârîlik*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Ün. Sos. Bil. Ens., İzmir 1996. Bu çalışma *İmâmiyye Şîası'nda Düşünce Ekolleri-Ahbârîlik* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 2000).

## KÜTÜB-İ ERBAA RİCÂLİYYE VE ÖZELLİKLERİ

Şîa, kendilerine göre sahih kabul ettikleri hadisleri ihtiva eden ve Kur'an-ı Kerîm'den sonra en çok itibar edilen dört hadis kitabına *Kütüb-i Erbaa* adını vermiştir.<sup>9</sup> Şîi bilginler bu ismi aynı zamanda ricâl kitaplarından muteber saydıkları dört temel eser için de kullanmışlardır.<sup>10</sup> Kimi zaman karışıklığı önlemek amacıyla sahih hadisleri ihtiva eden dört muteber hadis kitabı için *Kütüb-i Erbaa Hadisiyye* ismini uygun görürken, muteber sayılan ricâl kitaplarını da *Kütüb-i Erbaa Ricâliyye* tabiriyle karşılamışlardır.

*Kütüb-i Erbaa Ricâliyye*'nin ilki Ebû Amr el-Keşşî (ö.  ) tarafından kaleme alınmıştır. Meşhur Şîi bilgin Şeyhuttâife et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) kaleme aldığı *el-Fihrist* ve *er-Ricâl* adlı eserler de söz konusu dört kitabın diğer ikisidir. *Kütüb-i Erbaa*'nın en son kaleme alınan eseri ise, Şîa'nın ricâl ilminde en yetkili şahıs olarak kabul ettiği Necâşî'nin (ö. 450/1058) *el-Fihrist*'idir.

### 1. KEŞŞÎ VE RİCÂL'İ

#### Keşşî'nin Hayatı

Hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmayan Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdülazîz el-Keşşî, Cürcân bölgesinde bir kasaba olan Keşş'de dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte hicrî III. asrın son çeyreğinde dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.<sup>11</sup>

Keşşî, İmâm Küleynî (ö. 329/941) gibi Hicrî IV. asırda Şîa'nın en dikkat çekici ve meşhur isimlerinden biri kabul edilir. İmam Mehdî'nin gaybet-i suğrasının meydana geldiği dönemde (260/874-329/941) Bağdat'ta bulunduğu için o dönemde meydana gelen sosyal ve siyasi karışıklıklara yetişmiştir.

Keşşî meşhur Şîi âlim Ayyâşî'nin (ö. 320/932) talebelerinden biridir.<sup>12</sup> Bunun yanı sıra Ebu'l-Kasım Nasr b. Sabbâh el-Belhî (ö.  ), İbrahim b. Ayyaş el-Kummî (ö.  ) ve Hüseyin b. Bündâr el-Kummî (ö.  ) gibi devrin başka önemli ilim adamlarından da dersler alarak kendini iyi yetiştirmiştir.

Yazdığı eserle kendinden sonra gelen ilim erbabına önemli bir kaynak bırakmış olan Keşşî, aynı zamanda birçok insanın yetişmesine katkıda bulunmuştur. Cafer b. Muhammed b. Kûlûye el-Kummî (ö. 368/979), Harun b. Musa et-Tel'akberî (ö. 385/995), Ebû Ahmed İsa b. Hayyân en-Neha'î (ö.  ), Haydar b. Muhammed es-Semerkandî (ö.  ) talebelerinden bazılarıdır.

<sup>9</sup> *Kütüb-i Erbaa* diye adlandırılan eserler Küleynî'nin (ö. 329/940) *el-Kâfî*'si, İbn Bâbeveyh el-Kummî'nin (ö. 381/991) *Men lâ yahduruhu'l-fakîh*'i, ve Şeyhuttâife et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) *Tehzîbü'l-ahkâm*'i ile *el-İstibsâr*'idir. Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Üzüm, "Kütüb-i Erbaa", *DİA*, XXVII, 4-6.

<sup>10</sup> Fadlî, "er-Ricâl", *DMİŞ*, XII, 359.

<sup>11</sup> Ma'ârif, *Pijûheş*, s. 424. Ünlü kitâbiyât bilgini Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1338/1920), Keşşî'nin vefat tarihini 296 olarak vermiştir (Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 22). Ancak bu tarih Keşşî'nin hayatı hakkındaki bilgilerle örtüşmemektedir.

<sup>12</sup> Necâşî, *Ricâl*, II, 242; İbn Dâvûd el-Hillî, *Ricâl*, s. 180.

*Ricâl*'i haricinde başka bir eser yazdığı bilinmeyen<sup>13</sup> Keşşî'nin Şîî ilim dünyasında muteber kabul edildiği anlaşılmaktadır. Sözelimi ricâl ilminde otorite kabul edilen Necâşî, onun hakkında: "Güvenilir bir kimsedir. Ancak zayıf râvilerden çokça rivâyette bulunmuştur" açıklamasını yapar.<sup>14</sup> Bir diğer otorite Tûsî ise "güvenilir, ricâl ve rivâyet ilmini iyi bilen, itikadı sağlam bir kimsedir" der.<sup>15</sup>

Ne zaman ve nerede vefat ettiği kesin olarak bilinmeyen Keşşî'nin hicrî IV. asrın ortalarında vefat ettiği tahmin edilmektedir.<sup>16</sup>

### **İhtiyâru ma'rifeti'r-ricâl**

Kısaca Ricâlü'l-Keşşî diye tanınmakla birlikte, tam adı "*Ma'rifetü'n-nâkilîn ani'l-eimmeti's-sâdikîn*" olan<sup>17</sup> bu eser, muhtelif kaynaklarda *İhtiyâru'r-ricâl*,<sup>18</sup> *Ma'rifetü'r-ricâl*,<sup>19</sup> *İhtiyâru ma'rifeti'r-ricâl*,<sup>20</sup> *Kitâbü'r-ricâl*<sup>21</sup> isimleriyle de anılmaktadır.

Keşî, eserinde, masum imamlardan rivâyetleri bulunan şahısları, haklarında söylenmiş olan müsbet ve menfi sözleri senedli bir şekilde zikrederek, tanıtmayı amaçlamıştır. Müellif, daha ziyade, masum imamlardan veya önde gelen ricâl yahut hadis âlimlerinden bir takım rivâyetler sıralayarak, bahis konusu edilen şahsın makbul olup olmadığı hususunda okuyucunun bir kanaate ulaşmasını hedeflemiştir. Ancak kimi zaman, zikredilen rivâyetler tanıtılan şahıs hakkında doyurucu bilgiler ihtiva etmediği için, okuyucu bir kanaate ulaşmakta zorlanır, hatta bazen rivâyetler birbiriyle çelişki arz eder. Bu durumda okuyucunun kendi yorumuna yahut başka kaynaklara müracaat etmek ihtiyacı hissedilir.

Müellifin amacını dikkate alarak, eserin sika ve zayıf şahısları tanıtmayı hedefleyen genel nitelikli bir tabakât kitabı olduğunu söylemek mümkündür. Eserde tanıtılan kimselerin büyük çoğunluğu Şîî olmakla birlikte Şîîlerden nakilde

<sup>13</sup> Bağdatlı İsmail Paşa, Keşşî'ye *Me'âni'l-ahbâr* isimli bir kitap nisbet etmiştir (*İzâhu'l-meknûn*, II, 505). Ancak Keşşî'nin biyografisini veren hiçbir kitapta onun böyle bir eserinin var olduğundan bahsedilmemekte, Şîî müelliflerin eserlerini tanıtan kayalarda da Keşşî'nin böyle bir eserinin bulunduğu dair bir bilgiye rastlanmamaktadır.

<sup>14</sup> Necâşî, *Ricâl*, II, 282.

<sup>15</sup> Tûsî, *Ricâl*, s. 497; Tûsî, *Fihrist*, s. 217.

<sup>16</sup> Tûsî, *Ricâl*, s. 61.

<sup>17</sup> İbn Şehrâşûb *Me'âlim*, s. 101.

<sup>18</sup> İbn Şehrâşûb (ö. 588/1192), bu eseri Tûsî'ye nisbet etmiş ve bu isimle anmıştır (*Me'âlim*, s. 115). Ayrıca Bombay (1317) baskısı bu ismi taşımaktadır.

<sup>19</sup> Allâme el-Meclisî (ö. 1110/1699) bu görüştedir (Kilbâsî, *Semâu'l-makâl*, I, 87). Çağdaş ilim adamlarından Tüsterî de bu görüşü paylaşmaktadır (Tüsterî, *Kâmûs*, I, 24). Ancak bu ismin Keşşî'nin eserinin tam ismi olduğunu söylemek zordur. Zira bu isim, Tûsî'nin *el-Fihrist*'inde bir şahsı tanıtırken zikrettiği *معرفه الرجال* في كتابه ذكره الكشي açıklamasında (s. 81) yer alan *معرفه الرجال* ifadesinin Keşşî'nin eserinin ismi olarak algılanması neticesinde yanlışlıkla ortaya çıkmıştır. Hâlbuki Tûsî'nin ifadesinde yer alan ikinci *في* lafzı, onun kastının "Keşşî, *Ma'rifetü'r-ricâl*'inde onu zikretti" anlamında olmadığını, bu ifadenin "Keşşî, ricâl tanıtımıyla alakalı kitabında onu zikretti" şeklinde anlaşılması gerektiğini göstermektedir.

<sup>20</sup> Hasen el-Mustafevî'nin tahkikiyle Meşhed'de (1348/1929) yayımlanan baskı bu ismi taşımaktadır.

<sup>21</sup> Necâşî, *Ricâl*, II, 282.

bulunan başka mezhep mensupları da yer almaktadır.<sup>22</sup> Bu nedenle eserde yer alan her ismin mutlaka Şîî olduğu düşüncesine kapılmamak hataları önlemek açısından önemlidir.

Eserde tanıtılan şahıslar hakkında serdedilen rivâyetler incelendiğinde senedlerinde pek çok zayıf râvinin bulunduğu görülür.<sup>23</sup> Bunun yanı sıra irsâl ve inkitâ gibi, senedlerin sıhhatini olumsuz etkileyen durumlarla da sıkça karşılaşılır.<sup>24</sup> Bu durum, eserdeki rivâyetlere ihtiyatla yaklaşılmasını gerekli kılmaktadır. Bazı ricâl âlimleri, ihtiva ettiği rivâyetlerin birçoğunun problemlili ve zayıf olduğunu söyleyerek, Keşşî'nin eserine itimat edilemeyeceğini iddia etmiş,<sup>25</sup> ancak onların bu iddiaları pek itibar görmemiştir.<sup>26</sup>

Eserin orijinal halinin günümüze ulaştığı bilinmemektedir. Bugün Keşşî'nin *Ricâl*'i diye tanınan ve yayımlanmış olan eser Şeyhuttâife et-Tûsî'nin, söz konusu eseri kısaltmak, tertibinde ve muhtevasında bazı düzeltme ve ilaveler yapmak, Şîî olmayan bazı isimleri de çıkarmak suretiyle yeni bir veçhe kazandırdığı halidir.<sup>27</sup> Bu açıdan bakıldığında kitabın iki farklı müellifin emekleri neticesinde oluştuğu söylenebilir.<sup>28</sup> Tûsî'nin eserin orijinalini ne kadar değiştirdiği hususunda doyurucu bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Zira onun orijinali mevcut değildir ve orijinalini görmüş olan ulema da böyle bir mukayese yapmamıştır. Onlar, sadece eserde ne tür tasarruflarda bulunulduğundan bahsetmişlerdir.

Sözgelimi Şîî dünyasının önde gelen ilim tarihçilerinden Aga Büzürg Tahrânî (ö. 1390/1970), Keşşî'nin *Ricâl*'inde birçok hata bulunduğunu, Tûsî'nin söz konusu hatalı bilgileri çıkarmak suretiyle onu kısalttığını söyleyerek,<sup>29</sup> onun eserdeki tasarruflarının sadece Keşşî'nin hatalarını çıkarmakla sınırlı kaldığını ifade etmiştir.

Kuhpâî (ö. 1126/1714) ise: "Keşşî'nin *Ricâl*'inin orijinalinde Şîîlerle birlikte Sünnîler de bulunmaktaydı. Tûsî Şîî olmayan râvileri eserden çıkarmak suretiyle onu kısalttı"<sup>30</sup> sözleriyle Tûsî'nin, sadece Sünnî râvileri çıkarmak suretiyle esere müdahalede bulunduğuna dikkat çekmiştir. Abbas el-Kummî (ö. 1359/1940) de

<sup>22</sup> Tüsterî, *Kâmûs*, I, 16.

<sup>23</sup> Şîî ilim dünyasında ricâl ilminde otorite kabul edilen Necâşî'nin, Keşşî hakkında söylediği "Güvenilir bir kimsedir. Ancak zayıf râvilerden çokça rivâyette bulunmuştur" açıklaması (Necâşî, *Ricâl*, II, 282) bu gerçeğe işaret etmektedir.

<sup>24</sup> Ma'ârif, *Pijûheş*, s. 426-427.

<sup>25</sup> Mer'î, *Münteha'l-makâl*, s. 166; Ma'ârif, *Pijûheş*, s. 426-428.

<sup>26</sup> Mer'î, *Münteha'l-makâl*, s. 166-167.

<sup>27</sup> Tahrânî, *Zerî'a*, X, 141.

<sup>28</sup> Ahmed b. Tâvûs el-Hillî (ö. 673/1274) ve talebeleri Allâme el-Hillî (ö. 726/1326) ile İbn Dâvûd el-Hillî (ö. 727/1327) bu gün elimizde mevcut olan eserin, Keşşî'nin eserinin bizzat orijinali olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak bu görüş delillerle çürütülmüş ve pek itibar görmemiştir (Tüsterî, *Kâmûs*, I, 46).

<sup>29</sup> Tahrânî, *Zerî'a*, I, 365.

<sup>30</sup> Tüsterî, *Kâmûs*, I, 25-26.

aynı görüştedir. <sup>31</sup> Ancak eserin bugünkü haline bakıldığında içinde hala Sünnî şahısların mevcut olduğu görülür.<sup>32</sup> Dolayısıyla Tûsî'nin tasarruflarının bununla sınırlı olduğunu düşünmek pek isabetli görünmemektedir.

Çağdaş Şîî bilginlerden Ali Hamaney ise, Tûsî'nin, Keşşî'nin eserine yukarıda zikredildiği şekillerdeki müdahalelerinin az olduğunu, tasarruflarının daha çok, zikredilen rivâyetlerin tanıtılan şahısla birebir ilgili olup olmaması, zikredilen rivâyetin senediyle alakalı herhangi bir problem bulunması vb. nedenlerden dolayı bazı bölümleri çıkarmasından ibaret olduğunu öne sürmektedir.<sup>33</sup> Esere bütüncül olarak bakıldığında bu yaklaşımın daha isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

Tûsî, Keşşî'nin eseri üzerinde yaptığı değişiklikleri 456/1064 yılında tamamlamış<sup>34</sup> ve eserin ortaya çıkan yeni haline "*İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*" adını vermiştir. Tûsî *el-Fihrist*'inde eseri bu adla kendi kitapları arasında zikretmiştir.<sup>35</sup> Buradan hareketle, onun, Keşşî'nin eseri üzerindeki tasarruflarını, kitabı müstakil bir eser olarak anmayı gerekli kılabilecek kadar önemli gördüğü sonucuna ulaşmak mümkündür. Ancak bu tavır Keşşî'nin eserine sahip çıkma yahut Keşşî'nin böyle bir eserin olmadığını iddia etme girişimi olarak algılanmamalıdır. Çünkü Tûsî, eserin muhtelif yerlerinde kitabın asıl müellifinin Keşşî olduğunu belirten ibarelere yer vermiştir. Yine *el-Fihrist*'inde Keşşî'nin böyle bir eserin varlığını belirtmekten de çekinmemiştir.<sup>36</sup>

Eserde imamların muasırı olan toplam 515 şahıs tanıtılmıştır.<sup>37</sup> Bu şahıslar tanıtılırken, dolaylı olarak 636 kişiden daha bahsedilmiştir. Böylece eserde toplam 1151 kişi hakkında bilgi verilmiştir.<sup>38</sup>

Keşşî'nin, eserini nasıl tertip ettiği tam olarak bilinmemektedir. Ancak daha sonraki kaynaklarda bu eserden yapılan nakillerdeki bazı ifadelerden hareketle eserin tabakalara göre tertip edildiği anlaşılmaktadır. Buna göre eser, meşhur sahâbî Selmân-ı Fârisî'den rivâyette bulunanlarla başlamakta ve sırasıyla tabakalar halinde on iki masum imamın yakın çevresinde bulunan ve onlardan hadis

<sup>31</sup> Kummi, *Künâ*, III, 115.

<sup>32</sup> Mesela Muhammed b. el-Münkedir (ö. 130/748), Abdülmelik b. Cüreyc (ö. 150/767), Muhammed b. İshâk (ö. 151/768) ve Hafs b. Giyâs (ö. 194/810) gibi meşhur Sünnî râviler Tûsî'nin düzeltme yaptığı eserde halen mevcuttur.

<sup>33</sup> Hamaney, "er-Ricâl", *DMİŞ*, XII, 323. Bu ansiklopedi maddesi Hamaney'in "*Çâr Kitâb-ı Aslî İlmî Ricâl*" isimli Farsça olarak kaleme alınmaya başlanmış ancak tamamlanmamış çalışmasının mevcut halinin (çalışmanın Farsça haline <http://www.hawzah.net/Per/K/Elmrej/Index.htm> adresinden ulaşılabilir) Arapça'ya tercümesidir. Bu bölüm ayrıca Mâcid el-Gurbâvî tarafından Arapça'ya çevrilmiştir. Bu tercüme de "*el-Usûlü'l-erba'a fî ilmi'r-ricâl*" başlığıyla internet ortamında okuyucuya sunulmuş haldedir (<http://www.alseraj.net/a-k/rejal/1.pdf>).

<sup>34</sup> İbn Tâvûs, *Ferecû'l-mehmûm*, s. 130-131.

<sup>35</sup> Tûsî, *Fihrist*, s. 242.

<sup>36</sup> Tûsî, *Fihrist*, s. 217.

<sup>37</sup> Hamaney, "er-Ricâl", *DMİŞ*, XII, 319.

<sup>38</sup> Ma'ârif, *Pijûheş*, s. 425.

rivâyet eden râviler ayrı ayrı tanıtılmaktadır.<sup>39</sup> Sözelimi Necâşî, Hüseyin b. İşkîb'i tanıtırken, "Keşşî bu şahsı İmâm Hâdî'nin tabakasinda zikretmiştir" açıklamasını yapar.<sup>40</sup> Yine Tûsî'nin *Ricâl*'inde şahıslar tanıtılırken Keşşî'den naklen zikredilen "Keşşî bu şahsı Emîru'l-müminîn'in yakın çevresinde bulunan şahıslar arasında zikretmiştir"<sup>41</sup> gibi nakiller göz önüne alındığında, Keşşî'nin, eserini masum imamların tabakalarına göre tertip ettiği anlaşılır.

*Kütüb-i Erbaa* içinde cerh ve ta'dîl nitelikli tek eser Keşşî'ninkidir. Çünkü bu eser, râvilerin övülen yahut hoş görülmeyen tavır ve davranışları hakkındaki rivâyetleri toplamayı amaçlamaktadır. Diğer üç kitaptan ikisi fihrist, birisi ise tabakât niteliğindedir. Keşşî'nin *Ricâl*'i bu özelliği dolayısıyla Şîî ricâl edebiyatı içinde ayrı bir yere sahiptir. Sünnî ricâl eserleri içinde, ilk dönem râvilerini tanıma ve onların güvenilirlikleri hakkında sağlıklı bilgi alabilme açısından İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakât*'ı ne kadar önemli ise, Şîî ricâl ilmi için de *Ricâlü'l-Keşşî*'nin o kadar önemli olduğunu söyleyenler bile vardır.<sup>42</sup>

Sünnî kaynaklar incelendiğinde çok az da olsa Keşşî'nin eserine atıfta bulunulduğu görülür. Sözelimi İbn Hacer (ö. 852/1448), *Lisanü'l-mîzân* adlı eserinin muhtelif yerlerinde bu esere atıflarda bulunur ve ondan bazı alıntılar yapar. Genellikle "Keşşî bu şahsı Şîî ricâlini tanıttığı eserinde zikretmiştir" şeklinde olan bu atıflar, hakkında konuşulan râvinin Şîa ile ilgisini belirtmek için kullanılmıştır.<sup>43</sup> İbn Hacer kimi zaman da tanıtılan şahıs hakkında Keşşî'nin görüşünü zikretmiştir.<sup>44</sup>

Eser ilk olarak Bombay'da (1317/1899) taş baskı olarak neşredilmiştir.<sup>45</sup> Daha sonra *Ricâlü'l-Keşşî* adıyla Seyyid Ahmed Hüseyinî'nin tahkik ve talikiyle Kerbela'da yayımlanmıştır (ts.). Ayrıca Hasen el-Mustafavî tahkikiyle Meşhed'de (1348/1930), Seyyid Mehdî er-Recâî tahkikiyle de Kum'da (1404/1984) basılmıştır.

İç düzeni karmaşık olduğu için kullanımı hayli zor olan bu eser üzerine tertip çalışmaları yapılmıştır. Yûsuf b. Muhammed el-Hüseyinî eş-Şâmî (ö. 2), İnâyetullâh b. Ali el-Kuhpâî (ö. 1126/1714) ve Davûd b. Hasen el-Cezâirî (ö. 2) tertip çalışması yapan şahıslardan bazılarıdır.<sup>46</sup>

<sup>39</sup> Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, s. 32.

<sup>40</sup> Necâşî, *Ricâl*, I, 146.

<sup>41</sup> Tûsî, *Ricâl*, s. 81.

<sup>42</sup> Sübhânî, *Külliyat*, s. 60.

<sup>43</sup> İbn Hacer yaklaşık 50 şahıs hakkında böyle bir açıklama yapar. Örnek için bkz. İbn Hacer, *Lisân*, I, 47, 104, II, 280, 288, VI, 29.

<sup>44</sup> Mesela İbn Hacer, Cenâh b. Abdülhamid el-Kûfi'yi tanıtırken, Keşşî'nin onun hakkında "sika" dediğini (*Lisân*, II, 139); Sâbit b. Ebî Sa'id el-Becelî el-Kûfi hakkında da "fıkıh çok iyi bilen sika bir kimsedir" açıklamasını (*Lisân*, II, 77) nakleder.

<sup>45</sup> Karahan, "Tûsî", *İA*, XII/II, 132.

<sup>46</sup> Tahrânî, *Zerî'a*, I, 365.

### Tûsî'nin el-Fihrist ve er-Ricâl'i

#### Tûsî'nin Hayatı

Ebû Ca'fer Şeyhuttâife Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî 385 yılının Ramazan ayında (Eylül 995) Horasan'a bağlı Tûs şehrinde dünyaya geldi.<sup>47</sup> Eğitimini belli bir seviyeye kadar bu şehirde alan Tûsî, kendini daha da geliştirmek amacıyla 408/1017 yılında Bağdat'a geldi.<sup>48</sup> Tûsî burada beş yılını o dönemdeki Şiîlerin dinî lideri konumunda bulunan Şeyh Müfid'in öğrenciliğini yaparak geçirdi ve genç yaşında içtihat derecesine ulaştı.<sup>49</sup> Şeyh Müfid'in 413/1022'te vefatı üzerine, yerine Şiîlerin dinî lideri konumuna yükselen Seyyid Murtezâ'nın yanında ilmî çalışmalarına devam etti, 436/1045 yılında hocası vefat edinceye kadar 23 yıl onun dizinin dibinden hiç ayrılmadı.<sup>50</sup>

Hocası Seyyid Murtezâ'nın vefatı üzerine Şîa mezhebinin önderi konumuna yükselen Tûsî, Bağdat'ta on iki yıl daha kalmış,<sup>51</sup> Selçukluların Bağdat'ı ele geçirmesi neticesinde ortaya çıkan ve kitaplarının yakılmasına neden olan<sup>52</sup> karışıklıklar üzerine, 448 yılında Bağdat'tan ayrılarak Nəcəf'e taşınmıştır.<sup>53</sup>

Nəcəf'te on iki yıl çok verimli bir şekilde ilmî faaliyetlerini sürdüren Tûsî 460 yılının 22 Muharrem'inde (2 Kasım 1067) hayata gözlerini yummuştur.<sup>54</sup>

Şeyh Tûsî, tefsir, hadis, fıkıh, usûl, kelâm, ricâl ve tarih gibi çeşitli alanlarda yaklaşık 50 eser kaleme almıştır. Bunlardan bazıları Şîa ilim geleneğinde klasik kabul edilecek kadar değerli görülmüştür. Sözelimi İmâmiyye Şîasının *Kütüb-i Erbaa* diye isimlendirdiği en muteber dört hadis kitabından ikisi Tûsî tarafından kaleme alınmış olan *Tehzîbü'l-ahkâm* ve *el-İstîbsâr* adlı eserlerdir. Yine Şîa'nın ricâl alanında en muteber kabul ettikleri dört temel eserin ikisi, onun tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada tanıtılan *el-Fihrist* ve *er-Ricâl* adlı eserler ricâl alanında önemli eserler arasında sayılır. Dört kitaptan biri kabul edilen Keşşî'nin eserinde de, yukarıda belirtildiği gibi, Tûsî'nin emeği ve katkısı vardır. Tûsî'nin kaleme aldığı *et-Tibyân fi tefsîri'l Kur'ân* adlı tefsiri ile *el-Mebsût* adını verdiği hacimli fıkıh kitabı da Şiîler arasında son derece önemli kaynaklar olarak kabul edilir.<sup>55</sup>

Şeyhuttâife et-Tûsî, yaşadığı dönemde Şiîlerin dinî lideri konumunda olduğu ve Şiî ilim geleneğinin en temel kaynaklarını kaleme aldığı için, Sünnî kay-

<sup>47</sup> İbn Dâvûd el-Hillî, *Ricâl*, s. 169.

<sup>48</sup> İbn Dâvûd el-Hillî, *Ricâl*, s. 169-170.

<sup>49</sup> Muhsin el-Emin, *A'yânü's-Şî'a*, IX, 159.

<sup>50</sup> Muhsin el-Emin, *A'yânü's-Şî'a*, IX, 159.

<sup>51</sup> Tûsî, *Ricâl*, s. 13-18.

<sup>52</sup> Tûsî, *Ricâl*, s. 13-18. Bağdat'ta çıkan olaylarda Tûsî'nin kitaplarının yakıldığı haberi Şünnî kaynaklarda da mevcuttur. Mesela bkz. Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, III, 51; IV, 65, 127; Zehebî, *Siyer*, XVIII, 334-335; İbn Kesîr, *Bidâye*, XII, 90; İbn Hacer, *Lisân*, V, 135

<sup>53</sup> Muhsin el-Emin, *A'yânü's-Şî'a*, IX, 159-160.

<sup>54</sup> İbn Dâvûd el-Hillî, *Ricâl*, s. 170; Muhsin el-Emin, *A'yânü's-Şî'a*, IX, 166.

<sup>55</sup> Tûsî, *Fihrist*, s. 241; Muhsin el-Emin, *A'yânü's-Şî'a*, IX, 161. Diğer eserleri için bkz. Tûsî, *Fihrist*, s. 240-242; Muhsin el-Emin, *A'yânü's-Şî'a*, IX, 161-166.



naklarda kendisinden bahsedilir, kimi kaynaklarda ise biyografisi verilir.<sup>56</sup> Hatta Sünnîler tarafından Tûsî'nin eğitiminin ilk zamanlarında Şâfi'î mezhebine mensup olduğu daha sonra Şîa'ya meylettiği bile iddia edilir.<sup>57</sup> Ancak bu iddia Şîiler tarafından kabul edilmemektedir.<sup>58</sup>

### el-Fihrist

Tûsî bu eserinde Şîa mezhebinin asıllarını,<sup>59</sup> musannefleri<sup>60</sup> ve bunların müelliflerini tanıtmayı amaçlamıştır. Müellif eseri hazırlayış sebebini şöyle açıklar:

“Mezhebimizin hadis âlimlerinden *fihrist* türü kitap yazanların eserlerine baktığımda, onların sadece kendi ellerinde/kütüphanelerinde olan yahut rivâyet icâzeti aldıkları eserleri zikrettiklerini müşahede ettim. Bu şahısların daha başka kitaplara eserlerinde yer vermemiş olmaları bana eksiklik olarak gözüktü. Mezhep mensuplarımızdan yalnız Ahmed b. Hüseyin İbnü'l-Gadâirî, sadece kendi elinde olanlarla yetinmeyip, sahip olamadığı ancak ilim çevrelerinde bilinen başka eserleri de ihtiva eden iki tane *Fihrist* kaleme almıştır. Bunlardan birinde Şîa mezhebi mensupları tarafından kaleme alınmış kitapları ve müelliflerini, diğerinde ise mezhebin asıllarını tanıtmıştır. Ancak ulaşılabildiği kadar fazla eserin ismini vermeyi amaçlayan bu kıymetli kitap, kimse tarafından istinsah edilmediği için yeterince yaygınlaşmamıştır. Hatta incelemek için müellifin varislerinden kitabı istediğimde eserin kendilerinde olmadığını söyleyerek onu bana vermek istemediler. Bunun üzerine hocam beni böyle bir çalışma yapmam konusunda teşvik etti ve böylece mezhebimiz bünyesinde kaleme alınmış eserleri ve asıllarımızı toplamayı ve tanıtmayı hedefleyen bir eser kaleme almaya niyet ettim”.<sup>61</sup>

Müellif çalışmasında hem asılları hem de hadis musanneflerini tanıtmıştır. Bu iki farklı edebiyat türünde kaleme alınmış eserler için iki ayrı kitap hazırlamayıp, her iki türü aynı kitapta toplamasının sebebi, tekrardan kaçınma isteğidir. Zira musanneflerden bazıları aynı zamanda mezhebin asılları arasında yer almak-

<sup>56</sup> Mesela Zehebî, *Siyer*'inde Tûsî'nin biyografisini verir (XVIII, 334-335), bid'at ehli olduğu için hadis bilgilerinin onun rivâyetlerine itibar etmediklerini belirtir. İbn Hacer, onun biyografisini veren bir diğer Sünnî ricâl bilginidir (*Lisân*, V, 135).

<sup>57</sup> Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, XII, 90; Zehebî, *Siyer*, XVIII, 334; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, s. 80.

<sup>58</sup> Tûsî, *Ricâl*, s. 27-34.

<sup>59</sup> Şîi ilim geleneğinde “Asıl” kelimesinin özel bir anlamı vardır. Onlar, bir kitaptan faydalanılmadan, doğrudan mâsum imamlardan duyularak yazılan kitaplara bu adı vermişlerdir. Hz. Ali'den on birinci imam Hasan b. Ali el-Askerî'ye (ö. 260/874) kadar olan zaman içinde Şîa tarafından yazılmış 6600'den fazla “Asıl” vardır (Kandemir, “Hadis”, *DİA*, XV, 39). Bunlardan dört yüz tanesi Şîa nezdinde özel bir öneme sahiptir. “Asıl” dendiği zaman öncelikle “el-Usûlül'lerba'u mie” diye adlandırılan bu dört yüz eser akla gelir. Asıllar genellikle sadece bir konuyla alakalı imamların görüşlerini yahut onların hayat hikâyesi veya menâkıbını ihtiva eder (Uyar, *Ahbârilik*, s. 56).

<sup>60</sup> Musannef, çoğunlukla asıllara dayalı olarak hazırlanan ve haber ihtiva eden eserlere denir (Uyar, *Ahbârilik*, s. 58).

<sup>61</sup> Tûsî, *Fihrist*, s. 31-32.

tadır. Bu durumda aynı eseri her iki farklı kitapta zikretmek gerekirdi; bu ise müellifin ifadesiyle işi uzatmaktan başka bir işe yaramazdı.<sup>62</sup>

Tûsî, yaklaşık 900 şahsı eserleriyle birlikte tanıtmış<sup>63</sup> ve bunları isimlerine göre alfabetik olarak sıralamıştır. Bundaki amaç arayanın bulmak istediği müellife kolayca ulaşabilmesini ve ayrıca hazırladığı kitabı ezberlemek isteyenlerin işlerinin kolaylaşmasını sağlamaktır.<sup>64</sup> Düzenlemede, müelliflerin yaşadıkları zamanı yani tabakaları dikkate alınmamıştır.

Eserde, tanıtılan müelliflerin bazılarının güvenilirlik durumları hakkında bilgi verilmiştir. Sadece “sika bir kimsedir”, “hadiste sika bir kimsedir” yahut “zayıftır” şeklinde çok kısa olan bu açıklamalar, hakkında bilgi verilen şahsın hadis ilmindeki durumu hakkında az da olsa bir fikir vermektedir. Ancak bu açıklamalar cerh ve ta’dil açısından doyurucu bir bilgi sunmaktan uzaktır. Tûsî’nin, eserini kaleme alma amacı dikkate alındığında bu durumun normal karşılanması gerekir. Zira bu eser Şîî müellifleri tanıtmayı amaçlayan “*fihrisî*” türünde bir kitaptır ve şahısların hadis rivâyetine ehliyetlerini incelemek asıl konusu değildir.

Müellif eserinde diğer mezhep mensuplarına da yer vermiştir. Sözgelimi Ehl-i Sünnet olmasına rağmen Şîa mezhebiyle alakalı eser yazmış olan 10 müellifin<sup>65</sup> yanı sıra, Zeydiyye’den 5 kişi,<sup>66</sup> Fatahiyye’den 5,<sup>67</sup> Vâkifiyye’den de 7 şahıs<sup>68</sup> eserde tanıtılmıştır. Tûsî bu durumu normal karşılamaktadır. Zira müellifin ifadesiyle her ne kadar kitapları güvenilir olsa da, musanniflerin ve asıl sahiplerinin birçoğu fasit görüşlere meyletmişlerdir.<sup>69</sup>

Tüm bunlar neticesinde, bu eseri inceleyen bir kimsenin, Şîa mezhebi bünyesinde kaleme alınan kitapların ve mezhebin asıllarının büyük çoğunluğunu ve onların müelliflerini tanımış olacağı söylenebilir.

Tûsî *el-Fihrist*’te kendi hocalarından dinlediği kitapları zikrettiği zaman, onların kendisine hangi yolla ulaştığını gösteren senedleri de zikretmiştir. Bu uygulama esere artı bir değer katmaktadır. Çünkü Tûsî, birçok hocasının kitaplarının ve rivâyetlerinin kendisine hangi yolla ulaştığını diğer eserlerinde zikretmiştir. Bu durum, Tûsî’nin söz konusu kitaplara nasıl ve hangi hocaları vasıtasıyla ulaştığı hususunda şüphelerin doğmasına neden olmuştur. Bu kitapta zikredilen senedler, söz konusu eserlerin Tûsî’ye nasıl ulaştığını göstererek şüpheleri izale ettiği için önemlidir.<sup>70</sup>

<sup>62</sup> Tûsî, *Fihrist*, s. 32.

<sup>63</sup> Fadlî, “er-Ricâl”, *DMİŞ*, XII, 360.

<sup>64</sup> Tûsî, *Fihrist*, s. 32.

<sup>65</sup> Örnek için bkz. Tûsî, *Fihrist*, s. 116 (Hafs b. Gıyâs), s. 170 (İbn Ebi’d-Dünya), s. 229 (İbn Cerîr et-Taberî), s. 265 (Ya’kûb b. Şeybe).

<sup>66</sup> Örnek için bkz. Tûsî, *Fihrist*, s. 73, 131, 186.

<sup>67</sup> Örnek için bkz. Tûsî, *Fihrist*, s. 54, 67, 173, 189.

<sup>68</sup> Örnek için bkz. Tûsî, *Fihrist*, s. 71, 103, 156, 193.

<sup>69</sup> Tûsî, *Fihrist*, s. 32.

<sup>70</sup> Celâlî, *Dirâyetü’l-hadîs*, s. 268.

Müellif çalışmasında ulaşabildiği tüm kitapları tanıtmayı amaçlamıştır. Bununla birlikte Şîa mezhebi bünyesinde kaleme alınmış kitapların bu eserde zikredilenlerden ibaret olduğu yani tüm kitapları *el-Fihrist*'inde topladığı iddiasında değildir. Zaten bunun mümkün olmadığının kendisi de farkındadır.<sup>71</sup> Nitekim bu eseri hazırlarken bile her gün muhtelif memleketlerde yeni yeni kitaplar ortaya çıkmaktadır. Bu durum böyle bir iddiayı dile getirmenin anlamsızlığını ortaya koymaktadır.

*el-Fihrist*'te bir takım bilgi yanlışlarından söz edilmektedir. Bu hataların mahiyeti ve eserdeki sıklığı sonraki asırlarda yaşamış Şîi bilginler tarafından tartışılmıştır. Mesela Necâşî, *Ricâl*'inin muhtelif yerlerinde Tûsî'ye bazı itirazlar yönelmiş, kendine göre hatalı bulduğu bilgileri düzeltmiştir.<sup>72</sup> Bu nedenle Necâşî'nin eserini, Tûsî'nin *el-Fihrist*'i üzerine yazılmış bir zeyl yahut müstedrek olarak niteleyenler bile vardır.<sup>73</sup>

Yine *el-Fihrist*'i şerh eden Süleyman el-Bahrânî (ö. 1121/1709) eserde birçok hatanın bulunduğunu iddia etmiş<sup>74</sup> ve şerh çalışmasını yaparken aynı zamanda ondaki hataları düzeltmeye niyetlenmiş, ancak bu çabası sadece isimleri elif harfi ile başlayan müelliflerin biyografilerindeki hataların düzeltilmesiyle sınırlı kalmıştır.<sup>75</sup> Çağdaş Şîi âlimlerden Muhammed Takıyyüddîn et-Tüsterî de *Kâmûsu'r-ricâl*<sup>76</sup> adlı eserine yazdığı geniş girişinde, *el-Fihrist*'te bulunan hatalara ayrı bir bölüm ayırarak bunları tartışmıştır.<sup>77</sup> Tüsterî, *el-Fihrist*'te bazı fahiş hataların bulunduğu kanaatini taşımaktadır.<sup>78</sup>

Sünnî bilginler Şîa ile alakalı konularda yahut Şîi kimselerden bahsederken *el-Fihrist*'ten istifade etmişlerdir. Sözelimi İbn Hacer (ö. 852/1148) *Lisânü'l-Mîzân*'ının birçok yerinde bu esere atıflarda bulunmuştur.<sup>79</sup> Meşhur ricâl âlimi Zehebî de (ö. 748/1347) *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ* adlı eserinde az da olsa *el-Fihrist*'ten nakillerde bulunmuştur.<sup>80</sup>

Şîi ilim dünyası için önem arz eden *el-Fihrist* birçok kez yayımlanmıştır. İlk olarak Aloys Sprenger'in tahkikiyle 1271/1853 yılında Kalküta'da yayımlanan eserin daha sonra Meşhed'de (1351/1932) ve Hindistan'da (ts.) iki ofset baskısı

<sup>71</sup> Tûsî, *Fihrist*, s. 33.

<sup>72</sup> Sübhânî, *Külliyât*, s. 63.

<sup>73</sup> Sübhânî, *Külliyât*, s. 63; Celâlî, *Dirâyetü'l-hadîs*, s. 269.

<sup>74</sup> Bahrânî, *Mî'râc*, s. 4.

<sup>75</sup> Celâlî, *Dirâyetü'l-hadîs*, s. 270.

<sup>76</sup> Mâmekânî'nin (ö. 1351/1932) *Tenkîhu'l-makâl* adlı eseri üzerinde değerlendirmeler yapmak üzere kaleme alınmış bir eserdir. *Ta'likâtün alâ Tenkîhi'l-makâl* adını da taşıyan bu eser 13 cilt halinde Kum'da yayımlanmıştır (1410).

<sup>77</sup> Tüsterî Mukaddime'sinin 20. Bölümünde bu konuya yer vermiştir (*Kâmûs*, I, 51 vd.).

<sup>78</sup> Tüsterî, eserde yer alan Ebû Gâlib ez-Zerârî'nin biyografisinden hareketle bu görüşünü savunmuştur (*Kâmûs*, I, 52). Ona göre Tûsî, bu şahsı tanıtırken başta onun nesebi olmak üzere çok çeşitli hatalar yapmıştır.

<sup>79</sup> İbn Hacer, *Lisân*, I, 24, 49, 97, 134, 157, 225, 252, 335; II, 235, 274; IV, 191, 203.

<sup>80</sup> Zehebî, *Siyer*, XV, 329; XVI, 289-290; XVII, 329.

daha yapılmıştır. Sonrasında Muhammed Sadık Âlu Bahrülulûm, ilk baskılarda gördüğü eksiklikleri de telafi etmek suretiyle eseri yeniden tahkik etmiş ve bu çalışma Necef'te (1356/1937) yayımlamıştır. 1380 yılında Necef'te bir baskısı daha yapılan eserin, Tahran (ts.),<sup>81</sup> Kum (1417/1996) ve Beyrut'ta (1403/1983) yayımlanmış baskıları da mevcuttur.

Şîi ilim geleneğinde önemli bir yere sahip olan *el-Fihrist*, üzerine yapılan zeyl, tetimme, telhîs, şerh ve tertip gibi çalışmalarla daha kullanışlı bir hale gelmiştir. Üzerine yapılan çalışma türlerinden ilki, zeyl veya tetimme diye nitelenebilecek eserlerdir. Mesela Müntecebüddîn'in (ö. 585/1189'dan sonra) kaleme aldığı *Fihristü's-Şeyh Müntecebiddîn* adlı kitap, Tûsî ile Müntecebüddîn arasında yaşamış müellifleri ihtiva eder.<sup>82</sup> Reşidüddîn Muhammed b. Ali b. Şehrâşûb (ö. 588/1192) da *Meâlimü'l-ulemâ* adını verdiği çalışmasında Tûsî ile kendi zamanı arasında yaşamış 300 müellifi toplamıştır.<sup>83</sup> Muhakkik Hillî diye meşhur olan Necmüddîn Ca'fer b. Hasen el-Hüzelî de (ö. 676/1277) *el-Fihrist*'i kısaltmayı amaçlayan bir telhîs çalışması yapmıştır. Bu çalışmada sadece eser isimleri, müellifleri ve onların güvenilirlik durumları hakkındaki temel bilgiler korunup ayrıntı mahiyetindeki diğer bilgi ve açıklamalar çıkarılmıştır.<sup>84</sup>

Süleymân el-Bahrânî eseri şerh etmiş ve çalışmasına *Mî'râcü'l-kemâl ilâ ma'rifeti'r-ricâl* adını vermiştir. Ayrıca İnâyetüllâh el-Kuhpâî (ö. 1126/1714) ve Ali el-Bahrânî (ö. 1127/1715) de eser üzerine iki ayrı tertip çalışması yapmıştır.<sup>85</sup>

#### er-Ricâl

*Ricâlü't-Tûsî*, *Kitâbü'r-ricâl*,<sup>86</sup> *Ricâlü Şeyhi't-Tâife*,<sup>87</sup> *el-Ebvâb*,<sup>88</sup> *Tesmiyetü'r-ricâl ellezîne ravev el-hadîse ani'n-Nebiyyi ve Ehli'l-beyti*<sup>89</sup> yahut Tûsî'nin *el-Fihrist* isimli eserinde belirttiği üzere<sup>90</sup> *Kitâbü'r-ricâl ellezîne ravev ani'n-Nebiyyi ve'l-eimmeti'l-isney aşere ve men teehhara anhüm* gibi isimlerle de anılan eser, Hz. Peygamber'den başlayarak sırasıyla on iki imamdan rivâyeti olan şahısları tabakalarına göre tanıtmayı amaçlamaktadır. *er-Ricâl*'de bir de masum imamlarla muasır olmalarına rağmen onlardan rivâyeti olmayanlara ayrı bir bab açılmış, böylece on dört bölüm oluşturulmuştur.

8900 râvinin, tabakalarına göre sadece isimleri zikredilmek suretiyle alfabetik olarak sıralandığı *er-Ricâl*'de cerh ve ta'dîl açıklamaları nadiren bulunmaktadır.

<sup>81</sup> Karahan, "Tûsî", *İA*, XII/II, 132.

<sup>82</sup> Eser Seyyid Celâlüddîn Urmevî'nin tahkikiyle Kum'da neşredilmiştir (1977).

<sup>83</sup> Eser Muhammed Sadık Âl-i Bahrülulûm'un tahkikiyle Beyrut'ta (ts.) yayımlanmıştır.

<sup>84</sup> Muhsin el-Emîn, *A'yânü's-Şîa*, IX, 166.

<sup>85</sup> Muhsin el-Emîn, *A'yânü's-Şîa*, IX, 166.

<sup>86</sup> İbn Şehrâşûb, *Me'âlim*, s. 115.

<sup>87</sup> Muhsin el-Emîn, *A'yânü's-Şîa*, IX, 165; Tahrânî, *Zerî'a*, X, 120.

<sup>88</sup> Hz. Peygamber ve on iki imamdan rivâyeti olan şahıslar tabakalar halinde bâblara göre düzenlenmiş olduğu için eser bu isimle de anılır (Muhsin el-Emîn, *A'yânü's-Şîa*, IX, 165; Tahrânî, *Zerî'a*, X, 120).

<sup>89</sup> Celâlî, *Dirâyetü'l-hadîs*, s. 265.

<sup>90</sup> Tûsî, *Fihrist*, s. 241.

Eserde râvilerin vefat tarihlerinin ve onların bilinmesi gereken bazı önemli hususiyetlerinin zikredilmemesi eksiklik gibi gözükmetedir. Bununla birlikte zikredilen şahısların hangi imamın tabakasından olduğunun belirlenmesi açısından ondan istifade etmek mümkündür. Sözgelimi meşhur Sünnî âlim İbn Hacer, herhangi bir râvinin Şîa ile bağlantısını belirlemek ve onların tabakalarını tespit etmek için *Ricâlü't-Tûsî*'ye sıkça başvurmuştur.<sup>91</sup>

Tûsî, *er-Ricâl*'ini hocası Şeyh Müfîd'in isteği üzerine kaleme aldığını ifade etmektedir.<sup>92</sup> Ayrıca çalışmasında tüm râvileri bir araya getirme, onların hepsini zikretme gibi bir amacının olmadığını, zaten bunun insan gücünün sınırlarını aşan imkânsız bir çaba olacağını söyleyen Tûsî, tanıyabildiği râvileri Şîi ilim dünyasına sunmaya çalıştığını belirtmiştir.<sup>93</sup>

Müellif eserde Hz. Peygamber'den ve imâmlardan rivâyeti olan diğer mezhep mensuplarına da yer vermiştir. Mesela Hz. Peygamber'den rivâyeti olanlar başlığı altında Muâviye b. Ebî Süfyân,<sup>94</sup> Muğîre b. Şu'be,<sup>95</sup> Mervân b. el-Hakem<sup>96</sup> gibi Şîa nezdinde pek de hoş karşılanmayan şahısları bile zikretmekten kaçınmamıştır. Yine diğer tabakalarda da Zeydiyye,<sup>97</sup> Keysâniyye,<sup>98</sup> Müfavvîda,<sup>99</sup> Vâkıfe,<sup>100</sup> Havâric<sup>101</sup> mensubu olan râvileri de, eğer imamlardan riâyetleri varsa, eserinde zikretmiştir. Tûsî, Âmm'e'den yani Ehl-i Sünnet'ten bazı şahısları da "İmamlardan Rivâyeti Olmayanlar" bölümünde zikretmiştir.<sup>102</sup>

Müellif eserini ne zaman kaleme aldığı hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır. Eserinin muhtelif yerlerinde yine kendisinin yazmış olduğu *el-Fihrist*'e atıflarda bulunmasından<sup>103</sup> hareketle Tûsî'nin bu eserini *el-Fihrist*'ten sonra kaleme aldığı söylenmektedir.<sup>104</sup>

Eser Necef'te 1381/1961 yılında yayımlanmış, Kum'da bu baskının bir de ofset neşri gerçekleştirilmiştir (ts.).

<sup>91</sup> Örnek olarak bkz. İbn Hacer, *Lisân*, I, 20, 23, 24, 29, 35, 47, 49, 55, 58, 66, 69, 75, 77, 79, 107, 121, 335, 342, 378, 388, 429, 434, 478; II, 23, 56, 61, 123, 127, 132, 153, 184, 265, 272, 274, 278, 288; IV, 258; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 435.

<sup>92</sup> Tûsî, *Ricâl*, s. 2.

<sup>93</sup> Tûsî, *Ricâl*, 2.

<sup>94</sup> Tûsî, *Ricâl*, s. 27.

<sup>95</sup> Tûsî, *Ricâl*, s. 27.

<sup>96</sup> Tûsî, *Ricâl*, s. 28.

<sup>97</sup> Tûsî, *Ricâl*, s. 122, 171, 442, 478.

<sup>98</sup> Tûsî, *Ricâl*, s. 59.

<sup>99</sup> Tûsî, *Ricâl*, s. 510.

<sup>100</sup> Tûsî, *Ricâl*, s. 345, 346, 348, 354.

<sup>101</sup> Tûsî, *Ricâl*, s. 35, 45, 52, 60.

<sup>102</sup> Tûsî, *Ricâl*, s. 465, 466, 467, 481, 482.

<sup>103</sup> Tûsî, *Ricâl*, s. 443, 446, 450, 451.

<sup>104</sup> Sübhânî, *Külliyât*, s. 63.

### Necâşî ve el-Fihrist'i

#### Necâşî'nin Hayatı

Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Abbas b. Muhammed en-Necâşî el-Esedî 372 yılının Safer ayında (Ağustos 982) Bağdat'ta dünyaya gelmiştir.<sup>105</sup> Kûfe'nin önde gelen bir ailesine mensuptur. Kûfe halkı tarafından çokça ziyaret edilen ve zorda kalındığında başvurulan ailesinin evinde<sup>106</sup> çocukluğunu geçirmiştir. Bundan dolayı kendisini İbnü'l-Kûfî lakabıyla ananlar vardır.<sup>107</sup> Bununla birlikte Necâşî lakabı daha meşhurdur. Bu lakab ona İmam Ca'fer es-Sadık (ö. 148/765) ile aynı devirde yaşamış ve onun râvilerinden biri olmuş büyük dedelerinden Abdullah b. en-Necâşî (ö. ?) dolayısıyla verilmiştir. Bu dedesi halife Mansur döneminde Ahvaz valiliği de yapmıştır.<sup>108</sup> Dedesi Ahmed b. Abbâs (ö. ?) ve Şeyh Sadûk'un (ö. 381/991) talebelerinden olan babası Ali b. Ahmed de (ö. ?) Bağdat'ın önde gelen âlim ve muhaddislerindedir.<sup>109</sup>

Necâşî çocukluğunu Kûfe'de geçirdikten ve ilk eğitimini babasından aldıktan sonra Bağdat'a gitmiş ve orada eğitim görmüştür. Eğitimini Kûfe'de aldığını söyleyenler varsa da, bu bilgi onun hakkındaki diğer bilgilerle örtüşmemektedir. Zira en önemli hocaları İbnü'l-Cündî (ö. 396/1006), el-Gadâirî (ö. 411/1020) ve Şeyh Müfid'den (ö. 413/1022) derslerini Bağdat'ta aldığı bilinmektedir.<sup>110</sup>

Şiilerce kutsal sayılan yerlere muhtelif zamanlarda gitmesi dışında pek seyahat etmeyen Necâşî sadece memleketi olan Kûfe'yi bazen ziyaret etmiştir. Sayısı az da olsa bu seyahatlerinde birçok insanla ilmî ilişki içinde olmuş, çeşitli bilginlerden dersler almış, birçok talebeye de dersler vermiştir. En meşhur talebeleri arasında Ebû Ca'fer et-Tûsî, Zülfikâr b. Ma'bed el-Hasenî (ö. 536/1142), Süleyman b. Hasan es-Sihreştî (ö. ?) zikredilebilir.

Necâşî ricâl ve ensâb ilminde otorite kabul edilir. Özellikle ricâl ilminde sözüne itibar edilen ve ihtilafli konularda görüşü tercih edilen bir şahıstır.<sup>111</sup> *Ricâl* adlı kitabı, onun bu özelliği nedeniyle, Şii ilim dünyasında en önemli ricâl eserlerinden biri kabul edilir. Necâşî'nin diğer eserleri ise şunlardır: *el-Kûfe vemâ fihâ mine'l-âsâr ve'l-fedâil*, *Ensâbü Benî Nasr b. Ku'ayn ve eyyâmühüm ve eş'âruhum*, *el-Cumu'a vemâ verede fihî mine'l-a'mâl*, *Muhtasaru'l-envâr*, *Mevâdi'u'n-nücûm elletî semmethâ el-Arab*, *Ahbâru'l-vükelâi'l-erbaa*.<sup>112</sup>

Necâşî'nin nerede ve hangi tarihte öldüğü tam olarak bilinmemektedir. Bu konuda çağdaşlarının eserlerinde tatmin edici bilgilere rastlamak mümkün olma-

<sup>105</sup> Ebtahî, *Tehzîbü'l-makâl*, I, 9.

<sup>106</sup> Seyyid Bahru'l-ulûm, *Ricâl*, II, 32.

<sup>107</sup> Tüsterî, *Kâmûs*, I, 516-517; Necâşî, *Ricâl*, I, 12.

<sup>108</sup> Necâşî, *Ricâl*, II, 7.

<sup>109</sup> Ebtahî, *Tehzîbü'l-makâl*, I, s. 12.

<sup>110</sup> Necâşî, *Ricâl*, I, 12.

<sup>111</sup> Mer'î, *Münteha'l-makâl*, s. 167.

<sup>112</sup> Necâşî, *Ricâl*, I, 254.

maktadır. Sadece meşhur Şîi âlim Allâme el-Hillî (ö. 726/1326) onun Cemâziyelevvel 450'de (Temmuz 1058) Matîrâbâd'da<sup>113</sup> vefat ettiğini belirtmiştir.<sup>114</sup>

Sünnî kaynaklarda Necâşî'den az da olsa bahsedilmektedir. Sözelimi İbn Hacer *Lisanü'l-Mîzan*'ında onun biyografisini de vermiş,<sup>115</sup> ayrıca yaklaşık 70 yerde onun *Ricâl*'ini kaynak olarak kullanmış ve ondan nakilde bulunmuştur.<sup>116</sup> Zehebî (ö. 748/1347) ise meşhur Şîi âlim el-Gadâirî'nin talebelerini sayarken Necâşî'nin adını da zikretmiş ve onun Rafizî olduğunu söylemiştir.<sup>117</sup> Bağdat'ta yaşamasına ve Hatîb Bağdâdî (ö. 463/1071) ile aynı hocalardan ders almış olmasına rağmen *Târîhu Bağdat*'ta onun isminin anılmayışını Şîiler garip karşılamakta ve bunu Sünnîlerin taassubunun bir göstergesi saymaktadırlar.<sup>118</sup>

### el-Fihrist

*Fihristü esmâi musannifi'ş-Şîa*,<sup>119</sup> *Ricâlü'n-Necâşî*,<sup>120</sup> *Kitâbü'r-ricâl*<sup>121</sup> isimleriyle anılan bu eser, aslında bir ricâl kitabı olmayıp "fihrist" özelliği taşıyan, yani kitap yazmış olan Şîi müellifleri tanıtmayı amaçlayan bir eserdir.<sup>122</sup> Ancak yine de Şîi ilim dünyasında en önemli ricâl eserleri arasında sayılır. Eseri ricâl kitabı sayanlar, tanıtılanların Şîi olması ve yer yer onların güvenilirlik durumları hakkında bilgi verilmesini onun ricâl eseri sayılması için yeterli görmüşlerdir.

Necâşî eserini *el-Fihrist* diye isimlendirmiştir.<sup>123</sup> Ona göre "*Ricâl*"ler genellikle râvilerin tabakalarına göre düzenlenmiş olup içlerinde kitaplar hakkında herhangi bir bilgi yer almaz. "*Fihrist*"ler ise ricâl tabakalarını dikkate almaksızın, tasnif edilen eserlerden ve onların müelliflerinden bahseden edebiyat türleridir.

<sup>113</sup> Matîrâbâd, Samerrâ yakınlarında küçük bir kasabadır (Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 151).

<sup>114</sup> Allâme Hillî, *Hülâsatu'l-akvâl*, s. 73.

<sup>115</sup> İbn Hacer, *Lisân*, I, 192-193.

<sup>116</sup> Örnek olarak bkz. İbn Hacer, *Lisân*, I, 25-26, 116, 409; II, 57, 110-111, 216-217, 319; IV, 258; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 435.

<sup>117</sup> Zehebî, *Siyer*, XVII, 328.

<sup>118</sup> Necâşî, *Ricâl*, I, 55; Ebtahî, *Tehzîbü'l-makâl*, I, s. 9.

<sup>119</sup> Eserin Tebriz'deki Mektebetü'l-Ehliyye'de bulunan yazma nüshasında bu isim yer almaktadır. Ayrıca bkz. Necâşî, *Ricâl*, I, 59; İbn Tâvûs, *Ferecü'l-mehmûm*, s. 121.

<sup>120</sup> Necâşî'nin *el-Fihrist*'ini tahkik eden Muhammed Cevâd en-Nâinî, eseri bu isimle Beyrut'ta (1408/1988) yayımlamıştır.

<sup>121</sup> İbn Dâvûd el-Hillî, *Ricâl*, s. 40.

<sup>122</sup> Fihrist, âlimlerin hocaları ile onlardan okudukları kitapların adını kaydettikleri eserlere verilen ortak addır. Bu kelimeyi ve fehrese, bernâmec, mu'cem kelimelerini bu anlamda daha çok Endülüslü âlimler kullanmıştır. Doğu İslâm dünyasında ise bu edebiyat türü için sebet, meşyeha ve mu'cem ıstılahları kullanılmıştır. İslâm literatüründe bu türde hazırlanmış birçok eser bulunmaktadır (Konu hakkında bilgi ve bu türde hazırlanmış eserler için bkz. Kandemir, "Fehrese", *DİA*, XII, 297-299, İstanbul 1995). Şîiler de bu türde eserler kaleme almış ve bunlara fihrist ve meşyeha adını vermişlerdir. Necâşî'den itibaren Şîiler fihrist hazırlarken sadece kendi hocalarını ve onların eserlerini değil aynı zamanda Şîi ilim geleneğinde erken dönemlerden kendi zamanlarına kadar kaleme alınmış tüm asıl ve musannefleri ve onların müelliflerini tanıtmayı amaçlamışlar, böylece fihrist türünün alanını genişletmişlerdir (Tûsî, *Fihrist*, s. 31-32. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Hamaney, "er-Ricâl", *DMİŞ*, XII, 326).

<sup>123</sup> Necâşî, *Ricâl*, II, 5.

Necâşî bu anlayışından hareketle eserinde bazı şahıslardan bahsederken “bu şahsı sadece fihrist sahibi kimseler zikreder”<sup>124</sup> bazıları hakkında ise “bu şahıstan sadece ricâl sahibi kimseler bahseder”<sup>125</sup> açıklamasını yapar. Böylece eser sahibi kimselerle sadece rivâyeti olan kimseleri birbirinden ayırır. Necâşî’nin bu yaklaşımını dikkate alan Allâme Hillî onun eserinin ricâl eserleri arasında zikredilmesine karşı çıkmıştır.<sup>126</sup>

Eserde 1270 şahıs tanıtılmıştır. Necâşî bunlardan 75’i hakkında zayıf hükümünü vermiş, 567 kişiyi de güvenilir olarak nitelemiştir. Güvenilir gördüklerinden 34 tanesini “sikatün sikatün” diyerek güvenilirliğin üst derecesinde kimseler olarak nitelerken, 533 tanesine normal seviyede bir güvenilirlik takdir etmiştir. 628 kişi hakkında da müsbet menfi herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.<sup>127</sup> Açıklamada bulunmadığı şahısların da sika kabul edilmesi gerektiğini iddia edenler varsa da bu görüş pek muteber kabul edilmemiştir.<sup>128</sup> Çünkü Necâşî bu eserini râvilerin güvenilirlik durumlarını açıklamak için kaleme almamış, onda sadece eseri olan kimseleri tanıtmayı amaçlamıştır. Bu nedenle kendini her şahsın güvenilirliğini belirtmek mecburiyetinde hissetmemiştir. Sadece hakkında bilgisi olduğu şahısların güvenilirlik durumları hakkında bilgi vermekle yetinmiştir.

Müellif eserini telif sebebi olarak, hocası Seyyid Şerîf el-Murtezâ’nın (ö. 436/1045) “muhaliflerimizden bazıları İmâmiyye’nin selefleri arasında kültür tarihine katkıda bulunacak eser yazan herhangi bir kimse olmadığını iddia ediyorlar” açıklamasını duymasını ve bu iddiayı çürütmek için böyle bir eser yazmaya niyetlenmesini gösterir.<sup>129</sup>

*Ricâlü’n-Necâşî*, fihrist türünde kaleme alınmış olmasına rağmen, gerek metodu ve gerekse müellifleri inceleme tarzı bakımından diğer ricâl kitaplarından üstün görülmüştür.<sup>130</sup> Ayrıca şahıslar hakkındaki değerlendirmeleri başka âlimlerinki ile teâruz ettiği zaman Necâşî’nin görüşüne itibar edilmiştir. Çünkü Necâşî, ricâl hakkında geniş bir ilme sahip olmasının yanı sıra, Şîa mezhebine mensup eser sahibi kimseleri iyi tanıyan, onların özellikleri ve nesepleri hakkında geniş bilgiye sahip olan bir kimsedir. Bu özellikleri, onun görüşlerinin başkalarına göre muteber kabul edilmesini sağlamıştır.<sup>131</sup>

*Kütüb-i Erbaa* olarak anılan kitaplar içinde en son kaleme alınan Necâşî’nin eseridir. Bu nedenle Necâşî’nin *Ricâl*’i, muhteva açısından Keşşî ve Tûsî’nin eserlerine göre daha kapsamlıdır. Özellikle şahısların künye ve nesepleri hakkında

<sup>124</sup> Necâşî, *Ricâl*, I, 87, 155, II, 59, 161.

<sup>125</sup> Necâşî, *Ricâl*, I, 113, 261, 269, 283.

<sup>126</sup> Tüsterî, *Kâmûs*, I, 24.

<sup>127</sup> Bu rakamlar eserin Beyrut 1408/1988 baskısının sonundaki ayrıntılı fihristlerden elde edilmiştir.

<sup>128</sup> Sübhânî, *Külliyât*, s. 62.

<sup>129</sup> Necâşî, *Ricâl*, I, 57.

<sup>130</sup> Sadr, *Te’sîsü’ş-Şî’a*, s. 268.

<sup>131</sup> Sübhânî, *Külliyât*, s. 62.



verdiği bilgiler diğer üç kitaba göre daha tatmin edicidir. Bunda Necâşî'nin nesep ilmindeki derin bilgisinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.<sup>132</sup> Necâşî eserinde, muasır olan Tûsî'yi de tanıtmıştır.<sup>133</sup> Bu durum Tûsî'nin *el-Fihrist*'inin daha önce yazıldığını gösterir. Ayrıca Necâşî, eserinin muhtelif yerlerinde Tûsî'ye bazı itirazlar yöneltmiş, kendine göre hatalı bulduğu bilgileri düzeltmiştir.<sup>134</sup> Bu nedenle Burûcirdî (ö. 1380/1961), Necâşî'nin eserini Tûsî'nin *el-Fihrist*'i üzerine yazılmış bir zeyl olarak nitelemiştir.<sup>135</sup>

Eserde çok nadir olarak vefat tarihleri verilmiştir. Ravilerin güvenilirlik durumları açıklanırken genellikle bir iki kelimelik ifadeler kullanılmıştır. Cerh edilen kimseler hakkında cerh sebebi genellikle açıklanmamıştır.

Cerh edilen râviler hakkında genellikle şu ifadeler kullanılmıştır:

“Hadis uyduran bir kimsedir”,<sup>136</sup> “hadisleri birbirine karıştıran, ma'rûf rivâyetlerinin yanı sıra münker rivâyetleri de olan birisidir”,<sup>137</sup> “zayıf kimselerden rivâyette bulunur ve mürsellere itibar eder”,<sup>138</sup> “da'ifun cidden/çok zayıftır”,<sup>139</sup> “zayıf olduğu ve Şiîlikte aşırı görüşlere meylettiği söylenir”,<sup>140</sup> “yalancıdır, gulâtandır/aşırı Şiîdir, gulâtan rivâyetleri vardır, kendisinde hayır yoktur, rivâyeti itibara alınmaz”,<sup>141</sup> “hayatının sonlarında aşırılmış (gulât) ve düşünce yapısı bozulmuştur”,<sup>142</sup> “mezhebi/düşünce yapısı ve rivâyetleri bozuk birisidir”,<sup>143</sup> “ashabımız onun zayıf olduğunu söyler”.<sup>144</sup>

Eser ilk olarak 1317/1899 yılında Bombay'da taş baskı yapılarak okuyucuya ulaştırılmıştır. Bir diğer taş baskısı da İran'daki Matbaa-i Mustafavî'de yapılmıştır. Muhammed Cevâd en-Nâîni eserin ilk ilmî neşrini gerçekleştirmiştir. Muhakkik, eserin Meşhed'de bulunan er-Ravzatü'r-Radaviyye ve Tebriz'deki el-Mektebetü'l-Ehliyye kütüphanelerindeki yazma nüshalarına dayanarak tahkik ettiği kitabı iki cilt halinde yayımlamıştır (Beyrut 1408/1988). Önceki asırlarda üzerine herhangi bir şerh yapıldığı bilinmeyen eserin asrımızda bir de şerhi kaleme alınmıştır. Muhammed Ali Ebtahî Isfahânî tarafından kaleme alınmış üç ciltlik bu şerh *Tehzibü'l-makâl fi tenkîhi ilmi'r-ricâl* adını taşımaktadır (Tahran 1317/1899).

<sup>132</sup> Sübhânî, *Külliyât*, s. 63.

<sup>133</sup> Necâşî, *Ricâl*, II, 332-333.

<sup>134</sup> Sübhânî, *Külliyât*, s. 63.

<sup>135</sup> Sübhânî, *Külliyât*, s. 63.

<sup>136</sup> Necâşî, *Ricâl*, II, 44.

<sup>137</sup> Necâşî, *Ricâl*, I, 122.

<sup>138</sup> Necâşî, *Ricâl*, I, 178.

<sup>139</sup> Necâşî, *Ricâl*, II, 132.

<sup>140</sup> Necâşî, *Ricâl*, II, 51.

<sup>141</sup> Necâşî, *Ricâl*, II, 30.

<sup>142</sup> Necâşî, *Ricâl*, II, 96.

<sup>143</sup> Necâşî, *Ricâl*, II, 99.

<sup>144</sup> Necâşî, *Ricâl*, I, 115-116, 177.

İnâyetüllâh el-Kuhpâî (ö. 1126/1714) ve Dâvûd b. Hasen el-Cezâîrî (ö.  ) eser üzerine tertip çalışması yapmış ve eseri alfabetik hale getirmişlerdir.<sup>145</sup>

İbn Hacer (ö. 852/1148) *Lisânu'l-Mîzân*'ının birçok yerinde Necâşî'nin eserine atıfta bulunmuştur. Bazı yerlerde ravinin zayıf olduğunu göstermek için Necâşî'nin sözünü delil göstermiş,<sup>146</sup> kimi yerlerde ise ravi hakkında sadece Necâşî'nin verdiği bilgileri zikretmekle yetinmiştir.<sup>147</sup> Zehebî de *Siyer*'inde sadece bir yerde ondan nakilde bulunmuştur.<sup>148</sup>

### DEğERLENDİRME VE SONUÇ

*Kütüb-i Erbaa* diye adlandırılan dört ricâl kitabının şiler için çok önemli olduğu şüphesizdir. Bu eserlerden önce, Berkî'nin (ö.  ) *Kitâbü'r-Ricâl*'i hariç, şia'da ricâl alanında yazılmış hiçbir eser günümüze ulaşmamıştır. Bu nedenle söz konusu eserler yazıldıkları dönemden günümüze kadar birinci derecede kaynak vazifesi görmüştür ve ricâl alanında yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu bu eserler üzerine bina edilmiştir. Dolayısıyla şii ricâli alanında yazılan tüm eserlerde bu dört kitabın belirleyici konumda olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun şii ricâl çalışmalarında sınırlandırıcı bir rol oynadığı muhakkaktır. Zira çok geniş bir alanı teşkil eden ricâl değerlendirmelerinin büyük bir yeknununun sadece birkaç kişinin etrafında dönmesi konunun dar bir çerçevede sıkışmasına neden olmuştur.

Dört muteber ricâl kitabından hiçbiri ricâl tenkidi maksadıyla kaleme alınmamıştır. Sadece Keşşî'nin eseri masum imamlardan rivâyetleri bulunan řa-hıslar hakkında söylenmiş müsbet ve menfi sözleri zikretmeyi amaçladığı için cerh ve ta'dil kitabı niteliği taşıyabilir. şii bilginlerin, eserlerini cerh ve ta'dil yapmak maksadıyla kaleme almamalarının temel sebebi şia'da Ehl-i Sünnet'teki gibi bir cerh ve ta'dil geleneğinin olmamasıdır.<sup>149</sup> Zira şia'nın hadislerin sıhhatine bakışı farklı olduğu için Snnilerinkine benzer bir ricâl tenkidi tarzı oluşmamıştır.<sup>150</sup>

<sup>145</sup> Tahrâni, *Zer'â*, X, 155.

<sup>146</sup> rnek için bkz. İbn Hacer, *Lisân*, I, 409; II, 46-47, 216-217.

<sup>147</sup> rnek için bkz. İbn Hacer, *Lisân*, I, 25-26, 93, 111, 334; II, 275, 298.

<sup>148</sup> Zehebî, *Siyer*, XVII, 329.

<sup>149</sup> şii âlim Uveynatî bu konuda şu açıklamayı yapar: "Doğruyu söylememiz gerekirse ricâl ilmini kuran âlimlerin, eserlerini yazarken cerh ve ta'dil yapma amacını taşımadığını söylersek yanlış bir şey demiş olmayız. Onlar, hadis kitapları hariçinde, kaleme aldıkları muhtelif konulardaki eserlerinde râvilerin hallerini araştırma sorumluluğunu üzerlerinde hissetmiyorlardı. Kitaplarını yazarken râvilerin güvenilirliklerini araştırmaya bir ihtiyaç hissetmedikleri, sadece ihtiyaç olduğu zaman bir râvi hakkındaki övgü veya ta'dili kısa bir şekilde açıklamakla yetindikleri açıktır. Eğer böyle bir ihtiyaç hissetselerdi her bir râvi hakkında açıklama yapabilirlerdi. Bu konuda onları engelleyen herhangi bir şey yoktu. Bunun yanı sıra ricâl ilmini kuranların, râvilerin durumlarını konu alan eserler hazırlayabilmek için büyük zaman harcadıklarını söylememizi gerektirecek herhangi bir delile de rastlamış değiliz. Mevcut durumun bunun aksine cereyan ettiğini söylemek için ise herhangi bir delile bile ihtiyaç yoktur" (Bahrâni, *Mi'râc*, s. 8).

<sup>150</sup> şii ilim adamları içinde ricâl tenkidinin gereksiz olduğunu savunanlar bile vardır. Bu konuda çeşitli deliller ileri süren cerh ve ta'dil karşıtlarını bu düşünceye sevk eden en önemli etkenin hadise bakış-

Râviler hakkında söylenmiş müsbet-menfî tüm sözleri toplamayı amaçladığı için, Keşşî'nin eserinin, Sünnîlerinkinden farklı bir sunum şekli olsa da, cerh ve ta'dîl eseri niteliği taşıdığı söylenebilir. Zira bir şahıs hakkında söylenen tüm sözler bir araya gelince onun güvenilirliği hakkında bir kanaate ulaşmak mümkündür. Ricâl tenkidinin amacı da zaten budur.

Diğer üç eserde sadece yeri geldikçe râviler hakkında açıklama yapılmıştır. Bu açıklamalar da son derece kısa ve çoğunlukla sadece bir kelimeden ibarettir. Zaten bu eserlerden ikisi fihrist türünde kaleme alınmış olup Şîî müellifleri ve eserlerini tanıtmayı, diğer biri ise masum imamlardan rivâyeti olan şahısların listesini sunmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla râvilerin güvenilirlik durumlarını açıklamak gibi bir hedefleri bulunmaz.<sup>151</sup> Durum böyle olduğu için Ehl-i Sünnet'in ricâl tenkidi kitaplarında yer alan cerh sebepleri bu eserlerde pek bulunmaz. Yine râvinin hadis rivayetinde ehliyeti hakkında da çok sınırlı bilgiler bulunmaktadır. Rivayetinin azlığı veya çokluğu gibi bilgilere nadiren rastlanır. Râvinin adaleti ve kişiliği ile alakalı açıklamalar neredeyse yok gibidir. Yine râvinin anlayış seviyesi, hafıza ve zekâsının yeterliliği gibi sorulara cevap bulunabilecek açıklamalar da bu eserlerde yoktur.

*Kütüb-i Erbaa*'da dikkat çekici en önemli hususlardan birisi de tanıtılan râvilerin büyük çoğunluğunun vefat tarihlerinin verilmemesidir. Bu durum sened zincirlerinin kopuk olup olmadığı yahut senedde herhangi bir illetin bulunup bulunmadığı gibi hususları belirleyebilmeyi zorlaştırmaktadır. Gerçi râvilerin, hangi masum imamların tabakasına ait olduğu belirtilmiştir. Ancak bu bilgiler senedlerin durumunu araştırmada yeterli katkıyı sağlamaktan uzaktır. Bir râvinin vefat tarihi bilinmeden, hocaları, talebeleri, görüştüğü ve görüşmediği kimseler hakkında bilgi sahibi olmadan senedler hakkında sağlıklı değerlendirme yapmak mümkün değildir.

Zikredilen hususlardan *Kütüb-i Erbaa* içinde yer alan eserlerin faydasız ve başarısız birer kitap olduğu neticesini çıkarmamak gerekir. Eksiklik gibi görülen bu hususların iki temel nedeni vardır. Bunlardan birincisi müelliflerin, eserlerini cerh ve ta'dîl yapmak amacıyla kaleme almamış olmaları, diğeri ise Şîa'nın dine bakışlarının, hadis anlayışlarının hatta hadislerin sıhhatlerini değerlendirme kriterlerinin bu tür ilave bilgileri gerekli kılmamasıdır.

→

ları olduğu anlaşılmaktadır. Şîa'da ricâl tenkidini kabul edenler, etmeyenler ve her iki tarafın delilleri hakkında geniş bilgi için bkz. Oğur, *Şîa'da Ricâl İlminin Gelişimi*, s. 32-48.

<sup>151</sup> Uveynatî, *Kütüb-i Erbaa* müelliflerinin eserlerini kaleme alma amaçlarının ricâl tenkidi yapmadığının, sadece onların mukaddimelerine bakmakla bile anlaşılabilirliğini belirtir. Uveynatî ayrıca söz konusu eserlerin mukaddimelerine bakıldığında kitapların yazılış sebepleri olarak, muhaliflerine Şîî mezhebi mensuplarının birçok kitap kaleme alındığını ispat etmek, hocalarının kendilerinden fihrist türü bir kitap kaleme alınmasını istemeleri gibi hususlar olduğunu ilave eder (Bahranî, *Mî'râc*, s. 8).

Sünnî ricâl âlimleri *Kütüb-i Erbaa'*ya zaman zaman atıfta bulunmuşlardır. Bu atıflar daha ziyade bir râvinin Şîa ile ilişkisini belirtmeye yönelik konularda kendini göstermektedir. Bunun yanı sıra kimi zaman *Kütüb-i Erbaa* müelliflerinin görüşlerini de nakletmişlerdir.

*Kütüb-i Erbaa'*da başka mezhep mensupları da tanıtılmıştır. Özellikle Tûsî'nin eserlerinde değişik mezheplere mensup şahıslara daha fazla yer verilmiştir.

Şîa'nın en temel ricâl eserlerini tanıtmaya çalışırken karşılaştığımız en büyük zorluk, söz konusu eserlerin muhtevasında yer alan bilgileri değerlendiren temel sabitelerimizin neler olması gerektiğini, nasıl hareket edeceğimizi ve nerele bakacağımızı bilememizdir. Bu durumun Şîa mezhebinin hadis anlayışı, ilim tarihi, literatürü ve önemli şahısları hakkında sınırlı bilgiye sahip olmamızdan kaynaklandığı açıktır. Makaleyi okuyan birçok kimsenin de aynı zorlukla karşılaşacağı muhtemeldir. Bunları aşmanın yolu bu tür çalışmaları artırmak ve bu mezhebi daha tanınır hale getirmektir.

Şîa'nın temel ricâl eserlerini temel alan bu çalışma söz konusu eserleri sadece genel hatlarıyla tanıtmayı amaçlamıştır. Bu eserlerin daha iyi tanınması, üzerlerinde ayrı ayrı daha derinlikli çalışmaların yapılması neticesinde mümkündür olacaktır. Bu dört temel eser ve bunlardan sonra kaleme alınan ricâl kitapları iyice tahlil edilip, içlerinde yer alan bilgiler Sünnî ricâl kaynaklarında bulunan bilgilerle mukayese edilmek suretiyle yeni bir takım bilgilere ulaşılacağı muhakkaktır.

### KAYNAKÇA

- Allâme Hillî, Ebû Mansûr el-Hasen b. Yûsuf, *Hülâsatü'l-akvâl fî ma'rifeti'r-ricâl*, (thk. Cevâd el-Kayyûmî), Kum 1417.
- Bağdatlı, İsmail Paşa, Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve'l-musannifin, I-II, İstanbul 1955.
- , İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli ala Keşfi'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn, I-II, Beyrut ts.
- Bahrânî, Süleyman b. Abdullah el-Mâhûzî, *Mi'râcü ehli'l-kemâl ilâ ma'rifeti'r-ricâl*, (thk. Seyyid Mehdî er-Recâî), yy. 1412.
- Celâlî, Muhammed Hüseyin, *Dirâyetü'l-hadîs*, Chicago ts.
- Ebtahî, Muhammed Ali el-Müsevî el-Muvahhid, *Tehzîbü'l-makâl fî tenkîhi Kitâbi'r-ricâl*, I-III, yy. ts.
- Fadlî, Abdülhâdî, "er-Ricâl", *Dâiretü'l-maârifî'l-İslâmiyye eş-Şî'iyye (DMİŞ)*, Beyrut 2002, XII, 331-426.
- Hamaney, Ali, "er-Ricâl", *Dâiretü'l-maârifî'l-İslâmiyye eş-Şî'iyye (DMİŞ)*, Beyrut 2002, XII, 312-331.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdullah, *Mu'cemü'l-büldân*, I-V, Beyrut 1386/1957.
- İbn Dâvûd el-Hillî, Takiyyüddîn el-Hasen b. Ali, *Kitâbü'r-Ricâl*, (thk. Seyyid Muhammed Sâdik Âlu Bahri'l-ulûm), Necef 1392/1972.

- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, I-VII, Beyrut 1406/1986.  
 -----, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XII, Beyrut 1968.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer ed-Dîmeşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-XIV, Beyrut 1408/1988.
- İbn Şehrâşûb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali et-Tabersî, *Me'âlimü'l-ulemâ fî fihristi kütübi's-Şîa ve esmâil-musannifin minhum kadîmen ve hadîsen*, Beyrut ts.
- İbn Tâvûs, Ebû'l-Kâsım Radiyyüddîn Ali b. Musa, *Ferecû'l-mehmûm fî tarihi ulemâ'n-nücûm*, Kum ts.
- Kandemir, M. Yaşar, "Fehrese", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1995, XII, 297-299.  
 -----, "Hadis", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1997, XV, 27-64.
- Karahan, Abdulkadir, "Tûsî", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul 1982, XII/II, 130-132.
- Kilbâsî, Ebu'l-Hüdâ, *Semâu'l-makâl fî ilmi'r-ricâl*, (thk. Seyyid Muhammed el-Huseynî el-Kazvîni), I-II, Kum 1419.
- Kummî, Abbâs, *el-Künâ ve'l-elkâb*, I-III, Beyrut 1983.
- Ma'ârif, Mecid, Pijûheş der tarîh-i hadis-i Şîa, Tahran 1374.
- Mâmekânî, Hasan b. Abdullah en-Necefî, *Tenkîhu'l-makâl fî ilmi'r-ricâl*, Necef 1932.
- Mer'î, Hüseyin Abdullah, *Münthe'e'l-makâl fî'd-dirâye ve'r-ricâl*, Kum 1996.
- Muhsin el-Emin el-Hüseyinî el-Âmilî, *A'yânü's-Şî'a*, (thk. Hasan Emin), I-X, Beyrut 1983.
- Necâşî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali, *Ricâlü'n-Necâşî*, (thk. Muhammed Cevâd en-Nâinî), I-II, Beyrut 1408/1988.
- Oğur, Necmettin, *Şîa'da Ricâl İlminin Gelişimi ve Bu Alanda Yapılan Çalışmalar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ün. Sos. Bil. Ens., İstanbul 2002.
- Sadr, Hasen, *Te'sîsü's-Şî'a li ulûmi'l-İslâm*, Beyrut 1981.
- Seyyid Bahru'l-ulûm, Muhammed el-Mehdî Bahru'l-ulûm et-Tabatabâî, *Ricâlü's-Seyyid Bahri'l-ulûm el-ma'râf bi'l-Fevâidü'r-ricâliyye*, I-IV, Tahran 1363.
- Sübhânî, Ca'fer, *el-Külliyat fî ilmi'r-ricâl*, Kum 1414.
- Sübkî, Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, I-X, Kahire 1385/1966.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, Beyrut ts.
- Tahrânî, Âgâbüzürg Muhammed Muhsin, *ez-Zerî'a ilâ tesânifi's-Şî'a*, I-XXV, Beyrut 1403/1983.
- Tûsî, Ebu Cafer Şeyhuttâife Muhammed b. el-Hasen, *Ricâlü't-Tûsî*, (thk. Seyyid Muhammed Sadık Âlu Bahri'l-ulûm), Kum 1961.  
 -----, *el-Fihrist*, (thk. Cevâd el-Kayyûmî), Kum 1417/1996.
- Tüsterî, Muhammed Takî, *Kâmûsu'r-ricâl*, I-VII, yy. 1990.
- Uyar, Mazlum, *İmâmiyye Şîası'nda Düşünce Ekolleri-Ahbârilik*, İstanbul 2000.
- Üzüm, İlyas, "Kütüb-i Erbaa", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, 4-6, Ankara 2003.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XXIII, Beyrut 1405/1985.